

UTJECAJ DEKLARACIJE NA STANDARDIZACIJU HRVATSKOGA JEZIKA

Mile Mamić

Uvod

Govorit ću ovdje kao svjedok vremena i sudionik u poslijedeklaracijskim zbivanjima pa će ovaj rad biti gdjegod i izrazito subjektivne naravi.¹

Vrlo se dobro sjećam s kakvim sam osjećajem doživio Deklaraciju kao mladi student filozofije i teologije u Makarskoj. Osjećaj radosti, oduševljenja i ponosa miješao se sa strahom što će biti s potpisnicima kada je Deklaracija tako neprijateljski shvaćena i kada je počela hajka na potpisnike.

Koja je to bila radost 1969. biti student glasovitoga profesora Jonkea i student na Odsjeku – potpisniku Deklaracije! U početku studija uzeo sam seminarski rad iz Suvremenoga hrvatskog književnog jezika na temu: Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika. Obećano mi je da će mi taj rad biti priznat kao diplomski. I bi tako.

Osam mjeseci nakon završetka studija, uz preporuku prof. Jonkea, dobivam mjesto asistenta-pripravnika u tadašnjem Zavodu za jezik. Direktor mi je bio akademik Božidar Finka. Bila je velika čast raditi u ustanovi potpisnici Deklaracije, pa neka se je zvala Zavod za jezik. Bez obzira na naziv, bio je to pravi Institut za hrvatski jezik.

Bila su to burna poslijedeklaracijska vremena, puna zanimljivih zbivanja i izazova. Deklaracija je Hrvatima dala krila, ali čim se u *jesenskom* Hrvatskom proljeću počelo malo letjeti, *drugovi* su se pobrinuli da se ne odleti visoko. Karađorđevska Titova diktatura temeljito nam je podrezala krila. Trebalo je dugo čekati dok nam ponovno porastu: srušeno je hrvatsko liberalno, reformsko političko rukovodstvo, a vlast su preuzele pouzdane boljševičke, dogmatskosocijalističke snage.² Ponovilo se na neki način vrijeme kakvo je bilo neposredno nakon Deklaracije.

Cijelo to vrijeme od Deklaracije do Hrvatskoga proljeća, njegova sloma i gotovo dva desetljeća poslije obilježeno je otvorenim ili prikrivenim sukobom dviju jezičnih politika: hrvatske i protuhrvatske (unitarističke, bratstvojedinственe). Jedna i druga politika trudila se svoju ideju što bolje upakirati kako bi bila prihvatljivija i uspješnija. Kroz tu prizmu treba gledati tekst Deklaracije i mnoge naoko dodvoravačke tekstove istaknutih hrvatskih jezikoslovaca. Trebalo je imati mnogo političke mudrosti da bismo mogli razlučiti sadržaj, ideju od „ambalaže“. Postojao je određeni politički

¹ Ovaj je rad preinačeno izlaganje održano 15. ožujka 2017. na Okruglom stolu prigodom obilježavanja 50. obljetnice Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika u organizaciji Odsjeka za hrvatski jezik i književnost Sveučilišta u Zadru.

² Deklaracijskim zbivanjima, osobito pogubnim političkim posljedicama za potpisnike i pristaše Deklaracije, posvećen je prvi broj 64. godišta Jezika, 2017.

okvir kroz koji se moglo boriti za hrvatski književni jezik, a taj je okvir zadavala tadašnja unitaristička država sa svojom unitarističkom jezičnom politikom. Prisjetimo se: Deklaracija se zauzima za naziv i položaj hrvatskoga književnog jezika. To je značilo: onaj drugi, neknjiževni, je jedan, zajednički. Samo se s te pozicije moglo boriti.

Poslijedeklaracijsko doba i standardizacija hrvatskoga jezika

Ubrzo nakon sloma Hrvatskog proljeća donosi se novi Ustav SRH 1974. Činjenicu da se u Hrvatskoj priznao hrvatski književni jezik kao službeni doživjeli smo kao veliku pobjedu, ali da i protivna strana bude zadovoljna, moralo se dodati zajedništvo onoga neknjiževnog, (sve)narodnog.³

Spomenut ću nekoliko izravnih kroatističkih plodova Deklaracije:

1. Nakon opravdanih kritika Rječnika dviju Matica,⁴ hrvatska strana prekida daljnji rad na zajedničkom rječniku na neprihvatljivim načelima. Hrvatska strana objavila je samo dva sveska, od A do K (kolokvijalno: adok). Šteta što nije odmah nastavljen na drukčijim načelima. Srpska je strana dovršila *Rečnik* i popunila slavističko tržište, bez obzira na hrvatske prigovore.
2. Temeljito je prevrjednovana povijest hrvatskoga književnog jezika (nastojanjima i radovima brojnih zaslužnih hrvatskih jezikoslovaca i filologa – Lj. Jonkea, D. Brozovića, S. Babića, R. Katičića, B. Finke, M. Moguša, I. Pederina, Z. Vincea, J. Vončina, D. Raguža...).
3. Napušta se Novosadski dogovor.⁵ Potpisnici povlače svoj potpis jer je bio pod prisilom. Pod prisilom ni ženidba ne vrijedi. Može se proglasiti ništavom, nevaljanom.
4. Časopis Jezik znatno je pridonio utvrđivanju hrvatskih jezičnih obilježja. Pojava Hrvatskoga književnog lista i časopisa Kritika bili su veliko osvježanje i u svim su smjerovima širili ozračje slobode.
5. Izrađuje se Hrvatski pravopis (Babić-Finka-Moguš) koji je u tisku ugušen, kasniji Londonac.⁶

³ Važno je u vezi s tim istaknuti: današnji neunitaristi rado se pozivaju na „ambalažu“ Deklaracije i prijeko potrebne taktične ustupke istaknutih hrvatskih jezikoslovaca iz toga vremena neslobode i ističu to kao argument za svoje u slobodnoj Hrvatskoj oblikovane neunitarističke težnje.

⁴ Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika, 1967., utemeljen na Novosadskom dogovoru. Kritici je Rječnika posvećeno nekoliko brojeva časopisa Kritika – prvi broj prvoga godišta 1968.; posebno izdanje, svezak 2., 1969.: Dalibor Brozović, Rječnik jezika i jezik rječnika, Varijacije na temu varijanata.

⁵ O tome opširnije vidi: Lj. Jonke, Hrvatski književni jezik u 19. i 20. st., Zagreb, MH, 1971., poglavlje: Polemički članci u vezi s provođenjem Novosadskoga dogovora.; o odricanju od Novosadskoga dogovora vidi: Jezik, god. 18., br. 5., 1971.

⁶ O sudbini zabranjenoga Hrvatskoga pravopisa, Londonca, vidi: S. Babić, Hrvatski pravopis – vrući kesten u ministarskim rukama, Jezik, god. 55., br. 2., 2008., str. 54. – 64.

6. Matica hrvatska 1971. objavljuje Jezični savjetnik s gramatikom (Pavešić i drugi). Taj je savjetnik odigrao veliku ulogu u afirmaciji hrvatskih jezičnih obilježja. Služio je i kao razlikovni rječnik.⁷
7. Pojavljuje se Težak-Babićeva gramatika s pridjevom samo *hrvatski*. Godine 1973. povučena je iz prodaje (samo zbog pridjeva *hrvatski* i Raosova primjera: „Samo je puk hrvatski stoljećima ginuo i svaki kamen krvlju omastio...“).⁸
8. Kako je ta gramatika povučena i bila nepoželjna, Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku dobiva „društvenu narudžbu“ za izradu nove gramatike, koja će biti „društveno prihvatljiva“. Vodila se o tom u Zavodu žestoka rasprava – prihvatiti to ili ne. Prevladalo je mišljenje da to trebamo prihvatiti. Skupina je autora napravila Priručnu gramatiku hrvatskoga književnog jezika⁹ i nije htjela odustati od naslova. Zato je gramatika jednu godinu stajala u ladici. Objavljena je 1979. Škole su dobile službeni dopis da ta gramatika nije preporučljiva za upotrebu u školi.
9. Ta je gramatika mijenjala ime, ali je uvijek ostao pridjev *hrvatski*. I Zavod za jezik mijenjao je ime. Jedva se imenovao kao hrvatski, ali je to stvarno bio. Bila je to jedina gramatika u Titovoj Jugoslaviji koja je opstala s jednočlanim hrvatskim imenom u naslovu. Pri izradi te gramatike autori su se služili tekstovima neobjavljene Akademijine znanstvene gramatike.¹⁰
10. Ni novi pravopis kao „društvena narudžba“ nije potpuno zadovoljio naručitelja. Naslov Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskog jezika (1986.) napisan je samo za jekavski izgovor. Taj je priručnik po autorima J. Siliću i V. Aniću dobio ime „Silan“. Oni su pristali na „društveno prihvatljivo ime“, ali pravopisno

⁷ Opširnije vidi: Sanda Ham, Povijest hrvatskih gramatika, Zagreb, NZ Globus, 2006., str. 213. – 217.

⁸ Riječ je o gramatici koja je u hrvatskim školama više od pola stoljeća: Stjepko Težak – Stjepan Babić, Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika za osnovne i druge škole, ŠK, Zagreb, 1966., ²1969., ³1970., ⁴1971., ⁵1972.; Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika, ŠK, Zagreb, ⁶1973. (u Londonu je 1974. u nakladi Nove Hrvatske izišao fototipski pretisak, a izišao je i jedan pretisak londonskoga izdanja bez naznake izdavača, godine i mjesta izdanja); Gramatika hrvatskoga jezika – Priručnik za osnovno jezično obrazovanje, ŠK, Zagreb, ⁷1992., ⁸1992., ⁹1994., ¹⁰1995., ¹¹1996., ¹²2000., ¹³2003., ¹⁴2004., ¹⁵2009.

⁹ Riječ je o prvom izdanju danas vrlo popularne Hrvatske gramatike Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje; autori su joj Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević i Marija Znika. Ta je gramatika doživjela brojna izdanja i iz izdanja u izdanje poboljšavana je i proširivana. O povijesti te gramatike vidi: Sanda Ham, Povijest hrvatskih gramatika, NZ Globus, 2006., str. 225. – 231.

¹⁰ Misli se na Sintaksu hrvatskoga književnog jezika Radoslava Katičića (1986.), Tvorbu riječi u hrvatskom književnom jeziku Stjepana Babića (1986.) i Povijesni pregled, glasove i oblike hrvatskoga književnog jezika Stjepana Babića, Dalibora Brozovića, Milana Moguš, Slavka Pavešića, Ive Šakrića i Stjepka Težaka (1991.). Svima su trima knjigama izdavači HAZU i NZ Globus.

ne uređuju ekavski tip jezika. Doživio je više izdanja. Povratkom Londonca¹¹ potisnut je iz uporabe.

11. Objavljuju se pojedinačni dijelovi Akademijine znanstvene gramatike¹² afirmirajući hrvatsko ime jezika uz obvezni dodatak: *književni*. Opravdano se pitamo: a čiji je neknjiževni?
12. Raspadom Jugoslavije i stvaranjem slobodne, samostalne, demokratske Hrvatske uglavnom se slomio i dogmatski socijalizam. Prestala je potreba za uobičajenom „ambalažom“. Hrvatski jezik, bio on književni ili neknjiževni, ima pravo biti ono što jest: *hrvatski*.
13. Jezičnosavjetnička literatura buja kao gljive poslije kiše i preplavljuje tržište.
14. Sto godina nakon Broz-Ivekovićeve rječnika¹³ konačno se pojavio prilično kontrolverzni jednojezični Rječnik hrvatskoga jezika Vladimira Anića. Doživio je nekoliko izdanje. Uskoro je dobio i vrlo ozbiljnu konkurenciju.

Crtice o djelovanju Dalibora Brozovića u poslijedeklaracijskom dobu

Nakon Deklaracije počinje se priznavati da postoje jezične razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika. Govori se doduše o varijantama – zapadnoj i istočnoj.¹⁴ Vrlo je bila česta riječ ravnopravnost, isticanje prava. Istakao bih da su veliku ulogu u priznavanju posebnosti hrvatskoga (književnog) jezika imali radovi Dalibora Brozovića, osobito njegova tvrdnja da su „varijante za Hrvate i Srbe isto ono što su za Makedonce i Slovence njihovi jezici...“ Dodao je doduše: „naravno, u funkcionalnom, a ne u lingvističkom smislu.“

U razbijanju ondašnjega unitarističkog mentaliteta osvježavajuće je djelovalo njegovo retoričko pitanje: „Zašto bi linija Zagreb – Beograd bila bratskija od linije Zagreb – Ljubljana!“

Na prigovor nekih unitarista koji su se tužili da ne mogu slušati program na „srpskohrvatskom“ u Zagrebu i da puno toga ne razumiju, hladnokrvno je odgovorio da se i njemu slično dogodilo u Švedskoj: „Uključim televizor, i govori samo švedski! Sjetio sam se: imam dvije mogućnosti: ugasiti televizor ili naučiti švedski.“

Na vrlo duhovit način uključio se i u raspravu o „Ispravku krivičnoga zakona SFRJ“, gdje je vrlo duhovito prikazao tzv. „ispravljače“ inače dobrim hrvatskim

¹¹ Pretisak Londonca objavljen je u Hrvatskoj 1990., ali tek objavljivanjem Hrvatskoga pravopisa S. Babića, B. Finke i M. Mogušića 1994. hrvatska se pravopisna norma doista vraća svojim hrvatskim korijenima.

¹² Vidi bilješku 7.

¹³ Franjo Iveković, Ivan Broz, Rječnik hrvatskoga jezika, Zagreb, 1901. Rječnik je nadahnut vukovskim jezičnim pogledima i doživio je brojne kritike hrvatske javnosti.

¹⁴ O pitanju varijanata vidi: Dalibor Brozović, Rječnik jezika i jezik rječnika, Varijacije na temu varijanata, posebno izdanje časopisa Kritika, svezak 2., Zagreb, 1969.

jezikom napisanoga Krivičnog zakona SFRJ, objavljenoga 1976. Brozović je nedvojbeno dokazao i napisao da ti „ispravljajući“ zapravo kvare hrvatski književni jezik toga zakona i da oni žele uspostaviti kontinuitet s 1929. (tj. s diktaturom, unitarizmom, osobito u zakonodavstvu), a smeta im uspostava kontinuiteta s vremenom prije 1918. godine.

Napomenut ću samo: „ispravljajući“ su dobre hrvatske riječi *poticati*, *poticaj*, *poticatelj* zamijenili s *podstrekavati*, *podstrek*, *podstrekač*; riječ *podnesak* – riječju *pismo*; riječ *gospodarstvo* – riječju *ekonomija*, riječ *skupina* – riječju *grupa*; riječ *posvojitelj* – riječju *usvojitelj*; riječ *zlorabiti* – riječju *zloupotrebljavati*; riječ *ozljeda* – riječju *povreda*; riječ *obitelj* – riječju *porodica*; riječ *progon* – riječju *gonjenje*; riječi *vrijediti*, *valjati* – riječju *važiti*; svezu *sigurnosne mjere* – svezom *mjere sigurnosti*; svezu *mjere opreza* – svezom *mjere predostrožnosti* i puno drugih riječi i sveza.

Sve su to besprijeckorno napravili urednici hrvatskoga izdanja Službenoga lista SFRJ u Beogradu. Poticaj za „ispravkom“ došao je iz Zagreba (sudac vrhovnog suda dr. Grubiša sa suradnicima). Da bi bilo učinkovitije, zahtjev za „ispravkom“ službeno je tobože došao iz Beograda.

Žestoka rasprava o tom vodila se u Vjesniku. U raspravu se uključio i D. Brozović. Kada su vidjeli da se ne mogu oduprijeti snazi Brozovićevih pronicljivih argumenata, otkazali su mu daljnju suradnju člankom: Natrag u kabinet, družo Brozoviću! Brozović ih je nakratko „poslušao“. Vratio se u kabinet i napisao vrhunski članak za Vjesnik: O jeziku u zakonima i o zakonima jezika, ali kako mu ga nisu htjeli objaviti, objavljen je u časopisu Jezik.¹⁵ Članak završava kako drukčije nego brozovićevski: „Mislim da se ne treba čuditi mojemu čuđenju.“

Pred napadima zagrebačkih „ispravljajući“ u beogradskom ruhu urednik hrvatskoga izdanja Blaško Grce upao je u velike nevolje. Zaslužio je odličje za hrabrost. Hrvatsko izdanje Službenog lista SFRJ u Beogradu pisano je boljim hrvatskim jezikom nego zagrebačke Narodne novine.

U vezi s tim spomenut ću i ovo: godine 1973. prijavio sam se na natječaj za lektora za hrvatsko izdanje Službenog lista. Položio sam ispit izvrsno, a moj protukandidat nije zadovoljio. Bio je jak politički pritisak na gospodina Grcu da primi mojega protukandidata, što je on odlučno odbio. Natječaj je poništen. Budući da sam ja izvrsno položio, meni su neko vrijeme slali zakone da ih prevodim sa srpskoga na hrvatski dok ne nađu lektora. Osim mene radio je to i kolega Danijel Alerić, također iz Zavoda za jezik. Zanimljivo je i ovo: Zavod je službeno dobio zahtjev napraviti stručnu ekspertizu svega onoga što je bilo u „originalnom“ Krivičnom zakonu SFRJ i u objavljenom „Ispravku“. Zavod je službeno utvrdio da su postupci u „originalnom“ tekstu s gledišta hrvatskoga književnog jezika bolji nego oni u „Ispravku“. Štoviše, istaknuto je da bi mnogi postupci u „originalnom“ tekstu po mišljenju uglednih

¹⁵ Jezik, 1978. – 1979., god. 26., br. 1., str. 13. – 23.

srpskih jezikoslovaca bili bolji i za srpski jezik, ali da se je u novije vrijeme srpski nekritički priklonio nekim internacionalizmima i lošijim konstrukcijama. Autor odgovora bio je upravo (pokojni) kolega Danijel Alerić.

Napokon je primljen „hrvatski“ lektor „drug“ Nemanjić. Tada su se počele događati mnoge zlorabe koje su pripisane gospodinu Grci, kao npr. *oktobar* je preveden sa *studen* (pa je neki zakon trebao u Hrvatskoj kasnije stupiti na snagu), *veterinarska stanica* prevedena je s *veterinarski kolodvor* (kao da je svaka *stanica* u hrvatskom *kolodvor*).

Vjerojatno su to bili razlozi da se posvetim proučavanju hrvatskoga pravnog nazivlja u 19. stoljeću, na što me je potaknuo akademik Stjepan Babić. Predgovor svojoj knjizi *Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja* napisao sam 1992. na dan međunarodnoga priznanja Hrvatske. Kao stručni član Odbora za zakonodavstvo u Saboru Republike Hrvatske sudjelovao sam u izradi temeljnih hrvatskih zakona. U povjerenstvima je bilo i onih kojima su bili bliži zahvati spomenutih „ispravljča“. Nailazio sam na neke otpore svojim terminološkim prijedlozima (kao npr. *mjere opreza* umjesto *mjere predostrožnosti*), ali nakon uvjerljive argumentacije otpor je slomljen. Jasmina Nikić zamolila me da pomažem lektorima na HTV-u svojim jezičnim savjetima. Prerano sam *budžet* zamijenio *proračunom*, pa je iskusni voditelj dnevnika B. Dopuđa lomio jezik, ali brzo su se navikli na potrebne preinake. U svojim prijedlozima nisam pretjerivao. Bio sam europurist, ali ne čistunac. Svojim jezičnim savjetima i znanstvenim člancima pripremao sam hrvatsko uho i oko, hrvatsku kulturnu javnost na potrebne preinake.

Kao što je poznato, sva je gore opisana jezična hrvatska djelatnost urodila plodom i danas doista znamo da je Deklaracija bila, kako se često kaže, *kamen međaš* hrvatskoga jezika i jezikoslovlja.

Sažetak

Mile Mamić, sveučilišni profesor u miru, Zadar

UDK 811.163.42-26 (091), stručni rad

primljen 4. siječnja 2019., prihvaćen za tisak 19. siječnja 2019.

Influence of the Declaration on the Standardization of the Croatian Language

The paper deals with the positive effects that the Declaration on the Name and Position of the Croatian Literary Language had on the standardization of the Croatian language, and with numerous valuable Croatian normative works written after the Declaration. The paper also points out the important role of D. Brozović in the post-Declaration period and there are some sketches from the linguistic activities of the author of the paper himself.

Key words: Declaration on the Name and Position of the Croatian Literary Language, standardization of the Croatian language, Dalibor Brozović